

مقایسه عوامل ناظر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی و تحلیل سلسله مراتبی فازی

علی اصغر سعدآبادی*؛ عالیه کاظمی^۲؛ علی اصغر پورعزت^۳؛ حسین افتخاری^۴

(دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱۱/۲۵ - پذیرش نهایی: ۱۳۹۳/۰۲/۳۱)

چکیده

سبک خاص رهبری حسن صباح و اطاعت محض و داوطلبانه پیروان وی، نمونه‌ای شاخص برای مطالعات سبک‌شناسی رهبری و فرایند اطاعت محض است. در این پژوهش از دو رویکرد برای تجزیه و تحلیل عوامل ناظر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح استفاده شده است. در رویکرد نخست، از منطق ارسطویی استفاده گردیده و ابتدا با استفاده از روش اقدام‌پژوهی تاریخی، دلایل اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح، بررسی شده و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA، ۴ شاخص اصلی و ۴۶ زیرشاخص از مجموعه داده‌ها شناسایی گردیده است. در رویکرد دوم، از منطق فازی استفاده شده و با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل محتوا و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA، ۴ شاخص اصلی و ۱۸ زیرشاخص از مجموعه داده‌ها شناسایی شده است. در پایان، با مراجعه به خبرگان و با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی و همچنین تحلیل سلسله مراتبی فازی، به اولویت‌بندی، مقایسه و تجزیه و تحلیل دلایل اطاعت محض اسماعیلیان، در دو رویکرد پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها: اسماعیلیان، اطاعت محض، تحلیل سلسله مراتبی فازی، سبک رهبری، فرایند تحلیل سلسله مراتبی

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری علم و فناوری دانشکده علوم و فنون نوین دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: alisadabadi@ut.ac.ir
۲. استادیار گروه مدیریت صنعتی دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: aliyeh.kazemi@gmail.com
۳. استاد گروه مدیریت دولتی دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: pourezzar@ut.ac.ir
۴. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت تکنولوژی دانشکده علوم و فنون دانشگاه تهران، تهران. رایانامه: Hossein_aftekhary@yahoo.com

۱. مقدمه

در طول تاریخ بشر، جوامعی را می‌توان مشاهده کرد که افراد آن گویا مسخ رهبران خود بوده‌اند و بدون هیچ زور و اجباری، با رضایت کامل و داوطلبانه، مطلقاً از رهبر خود فرمانبرداری می‌کرده‌اند. مراد به افراد بر پایه متقاعدسازی، نفوذ و پذیرش داوطلبانه پیروان، با فرض آگاهی آنان، معانی ذهنی مشترکی را بین رهبر و پیرو پدید می‌آورد که این توافقات ارزشی و شناختی می‌تواند نتایج شگفت‌انگیزی در پی داشته باشد. بسیاری از دانشمندان باور دارند که این روند، یکی از ارزشی‌ترین و اخلاقی‌ترین شیوه‌های ارتباط بین رهبر و پیرو است، هرچند همواره قابل دستیابی نیست (Bass, 23). به هر حال گاه، بین رهبر و پیرو نوعی اطاعت محض همراه با رضایت باطنی ایجاد می‌شود. اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح، یکی از شاخص‌ترین نمونه‌ها، برای مطالعه اطاعت محض و داوطلبانه هستند (دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۳۶-۱۳۵).

در این پژوهش، با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) و تحلیل سلسله مراتبی فازی گروهی (FAHP) و همچنین جمع‌آوری نظرات خبرگان، شاخص‌های اصلی و فرعی مرتبط با اطاعت محض، مقایسه و اولویت‌بندی شده است.

۲. پیشینه پژوهش

تاریخ اسماعیلیان نخستین را می‌توان از نیمه قرن دوم هجری/هشتم میلادی، پی گرفت. اما اوج پیشرفت و گسترش اسماعیلیان و اطاعت محض از رهبری، دوره اسماعیلیان نزاری در ایران به رهبری حسن صباح بود (خلعتبری و باستانی‌راد، ۱۰۰). شیوه‌های حکمرانی و امامت حسن صباح، موجب داستان‌سرایی‌ها و اسطوره‌سازی‌های زیادی درباره وی و پیروانش شده است (Daftari, 21). افسانه‌ها و داستانهای حسن صباح و پیروانش، همواره از جانب مردم سراسر جهان، مشتاقانه مورد توجه قرار گرفته است.

تاریخ‌نگاری اسماعیلیان در دوران حسن صباح با اثری به نام سرگذشت سیدنا آغاز شد (دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۳). این کتاب شرح حال حسن صباح و حوادث مهم دوره حکمرانی او بود. کتاب سرگذشت سیدنا امروزه در دست نیست، اما گروهی از مورخان دوره ایلخانی نظیر جوینی و رشیدالدین فضل‌الله همدانی و عبدالله بن علی کاشانی از آن کتاب بهره برده و قسمت‌هایی از آن را در آثار خویش نقل کرده‌اند. کتابهای این سه مورخ، مهم‌ترین منابع موجود درباره اسماعیلیان

در دوران حسن صباح است. جوینی، رشید الدین فضل الله همدانی و کاشانی، اطاعت درونی اسماعیلیان از حسن صباح را تلویحاً تایید کرده و آن را بیشتر به اوضاع مذهبی و سیاسی آن دوران نسبت داده‌اند (رشیدالدین فضل الله همدانی، ۱۱۲؛ کاشانی، ۱۴۸). دفتری به نقل از خاخام بنیامین تودلایی^۱، درباره این فرقه گوید: "اینان رهبری داشتند که هر چه می‌گفت، خواه مرگ، خواه زندگی، بدون لحظه‌ای تأمل، با اشتیاق کامل اطاعت می‌کردند" (دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۲۵). بورخارد استراسبورگ^۲ (یکی از اروپاییان هم‌عصر حسن صباح) درباره این گروه می‌نویسد: "با آن که سرزمین اینان، حاصلخیز نبوده و در میان کوه‌های صعب‌العبور زندگی می‌کردند و با دولت وقت از در نزاع و دشمنی برآمده بودند، ولی به لطف رهبری توانا و مردمی پیرو، هیبتی از خود ایجاد کردند که دشمنانشان را به وحشت می‌انداختند. دستورات شیخ‌الجبل را آن گونه اطاعت می‌کردند که من تا به حال در هیچ قومی ندیده‌ام. اطاعت و فرمانبرداری از او چنان بود که پیروانش هیچ کاری را سخت یا طاقت فرسا ندانسته و با اشتیاق، خطرناک‌ترین مأموریت‌ها را به فرمان او انجام می‌دادند (Scheffer, 456-77). دفتری درباره اطاعت محض این گروه می‌نویسد: "اسماعیلیان با چنان سرسپردگی از حسن صباح اطاعت می‌کردند که گویا هیچ دشواری و یا خطری در دنیا نمی‌توانست آن‌ها را از گوش سپاری به فرمان‌های رهبرشان منع دارد. آن‌ها با اراده و ذهنی قوی، فرمان پیشوای خود را اطاعت می‌کردند" (دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۶-۱۳۵).

اطاعت مطلق از رهبر، با اختیار کامل و تا سرحد مرگ توسط اسماعیلیان، ذهن کنجکاو هر خواننده‌ای را برای پیدا کردن دلایل این چنین اطاعتی برمی‌انگیزد. در این پژوهش به تبیین دلایل اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح پرداخته شده است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش از دو رویکرد برای تجزیه و تحلیل عوامل ناظر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح استفاده شده است. در یک رویکرد از منطق ارسطویی استفاده گردیده و ابتدا با استفاده از روش اقدام پژوهی تاریخی دلایل اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح مورد شناسایی قرار گرفته است و با استفاده از نرم‌افزار

1. Tudela
2. Strasborg

MAXQDA، ۴ شاخص اصلی و ۴۶ زیر شاخص از مجموعه داده‌ها شناسایی گردیده است. در رویکرد دیگر از منطق فازی استفاده شده و با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل محتوا و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA، ۴ شاخص اصلی و ۱۸ زیرشاخص از مجموعه داده‌ها شناسایی شده است.

در گام اول، طی فراگرد گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش با بهره‌گیری از مصاحبه‌هایی نیمه ساختار یافته با خبرگان منتخب تاریخی، با استفاده از پرسشنامه‌های AHP و FAHP، داده‌های اولیه پژوهش (معطوف به شناسایی شاخص‌های اصلی و زیرشاخص‌های مؤثر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح) گردآوری شد. در گام دوم، متن پیاده شده مصاحبه‌ها چندین مرتبه مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و ۱۰۳ کد اولیه شناسایی و استخراج گردید. سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفت و در نهایت ۴ مضمون پایه و ۴۶ مضمون سازمان دهنده از مجموعه داده‌های مربوط به پرسشنامه AHP و ۴ مضمون پایه و ۱۸ مضمون سازمان‌دهنده از مجموعه داده‌های مربوط به پرسشنامه FAHP شناسایی گردید و در نهایت شبکه مضامین استخراج گردید. مضامین استخراج شده به ترتیب در شکل شماره ۱ و شکل شماره ۲ نشان داده شده است.

تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، روش مصاحبه عمیق، پرسشنامه‌های AHP و FAHP و پرسشنامه دلفی فازی است. در این مطالعه، مصاحبه‌های عمیق با خبرگان به منزله روش اصلی گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. مصاحبه‌های اولیه، به صورت کاملاً باز و ساختار نیافته انجام گرفت و به مرور با توجه به پاسخ‌های داده شده به سؤالات و کدگذاری مصاحبه‌های اولیه و یافتن سرنخ‌های بیشتر برای سؤالات بعدی، شکل سؤالات تا حدی تغییر کرد؛ هر چند تمام سؤالات، مرتبط با موضوع و در چارچوب پی بردن به سؤالات اصلی تحقیق بود.

جامعه آماری این پژوهش کلیه خبرگان و متخصصان علوم مدیریت، تاریخ، روان‌شناسی و انسان‌شناسی هستند که با فرایند اطاعت محض و رهبری آشنا بوده و اطلاعات تاریخی تأیید شده‌ای از اسماعیلیان در دوره رهبری حسن صباح دارند. نمونه آماری پژوهش در روش AHP مشتمل بر ۳۶ نفر و در روش FAHP مشتمل بر ۲۸ نفر از استادان مجرب و صاحب نظر در حیطه‌های چهارگانه بالا، از دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی تهران، دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران و دانشگاه علامه طباطبایی

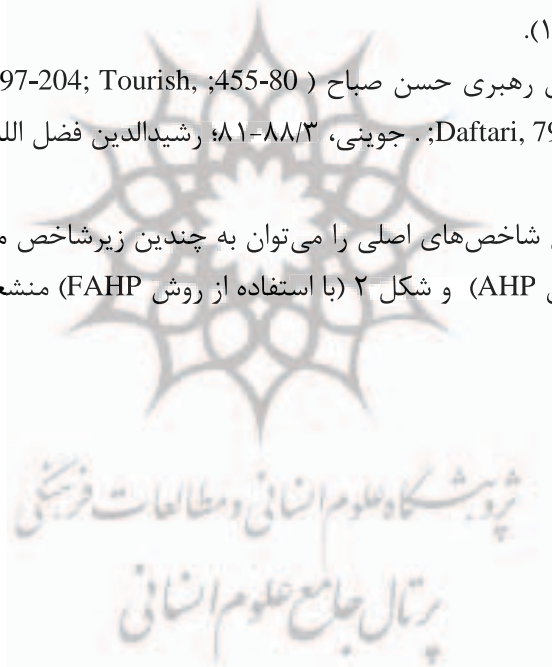
تهران هستند. پژوهش حاضر از حیث جهت‌گیری، بنیادی، و بر مبنای اهداف، اکتشافی است. در ابتدا برای شناسایی سبک رهبری و شناسایی ویژگی‌های پدیدار شناسانه اسماعیلیان و شخص حسن صباح به متخصصان و تاریخ‌شناسان آشنا با اسماعیلیان در دانشگاه‌های فوق مراجعه شد تا مؤلفه‌های مؤثر بر اطاعت درونی اسماعیلیان جمع‌آوری شود. این جمع به روش نمونه‌گیری گلوله برفی^۱ و با تکنیک دلفی فازی^۲ انجام شد. گلوله برفی، روشی سودمند برای مطالعات کیفی و اکتشافی است. در این روش، نفر اول، شخص دوم یا اشخاص بعدی را به پژوهشگر معرفی می‌کند و در مراجعه به نفر بعدی نیز این روند ادامه می‌یابد (Baltar & Brunet, 60). نمونه‌گیری در این روش به صورت هدفمند و راهبردی بود و خبرگان بر اساس اهداف خاص تحقیق و راهبردهای حل مسئله انتخاب شدند. این نمونه‌ها ۲۱ تن از متخصصان و خبرگان صاحب نظر، هستند و فرایند دلفی فازی در مرتبه سوم تکرار به اشیاع رسید؛ بنابراین با انجام یکبار مصاحبه عمیق با خبرگان تاریخی و توزیع سه بار پرسشنامه دلفی فازی، دلایل اطاعت محض اسماعیلیان، به توسط تاریخ‌شناسان، شناسایی شد. سپس این مؤلفه‌ها به ۱۵ تن از استادان علوم مدیریت، روان‌شناسی و انسان‌شناسی داده شد تا با روش هرمنوتیک اسنادی^۳، این مؤلفه‌های شناسایی شده را در قالب شاخه‌های اصلی و با توجه به تخصصشان دسته‌بندی کنند. برای دسته‌بندی این موارد از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شد. پس از دسته‌بندی مؤلفه‌ها، دوباره به خبرگان و متخصصان تاریخی مراجعه شد تا به بررسی، وزن‌دهی و اولویت‌بندی دلایل اطاعت محض اسماعیلیان در دوران حسن صباح پرداخته شود. بدین منظور از پرسشنامه AHP و FAHP استفاده شد و نظر ۳۶ خبره تاریخی گردآوری شد و پس از انجام فرایند تحلیل سلسله مراتبی و تحلیل سلسله مراتبی فازی و اولویت‌بندی دلایل اطاعت درونی، برای تحلیل و نتیجه‌گیری نهایی، نتایج دوباره به خبرگان ارائه شد. در این پژوهش، پایایی از طریق نرخ ناسازگاری تعیین می‌گردد، اگر این نرخ کمتر از ۰,۱ باشد، قابلیت اعتماد پرسشنامه تأیید می‌شود. نرخ ناسازگاری کل در روش AHP، ۰,۰۲ و در روش FAHP، ۰/۰۴ می‌باشد در نتیجه می‌توان گفت که داده‌ها، قابل اطمینان هستند.

1. Snowball Sampling
2. Fuzzy Delphi technique
3. Attributive Hermeneutics

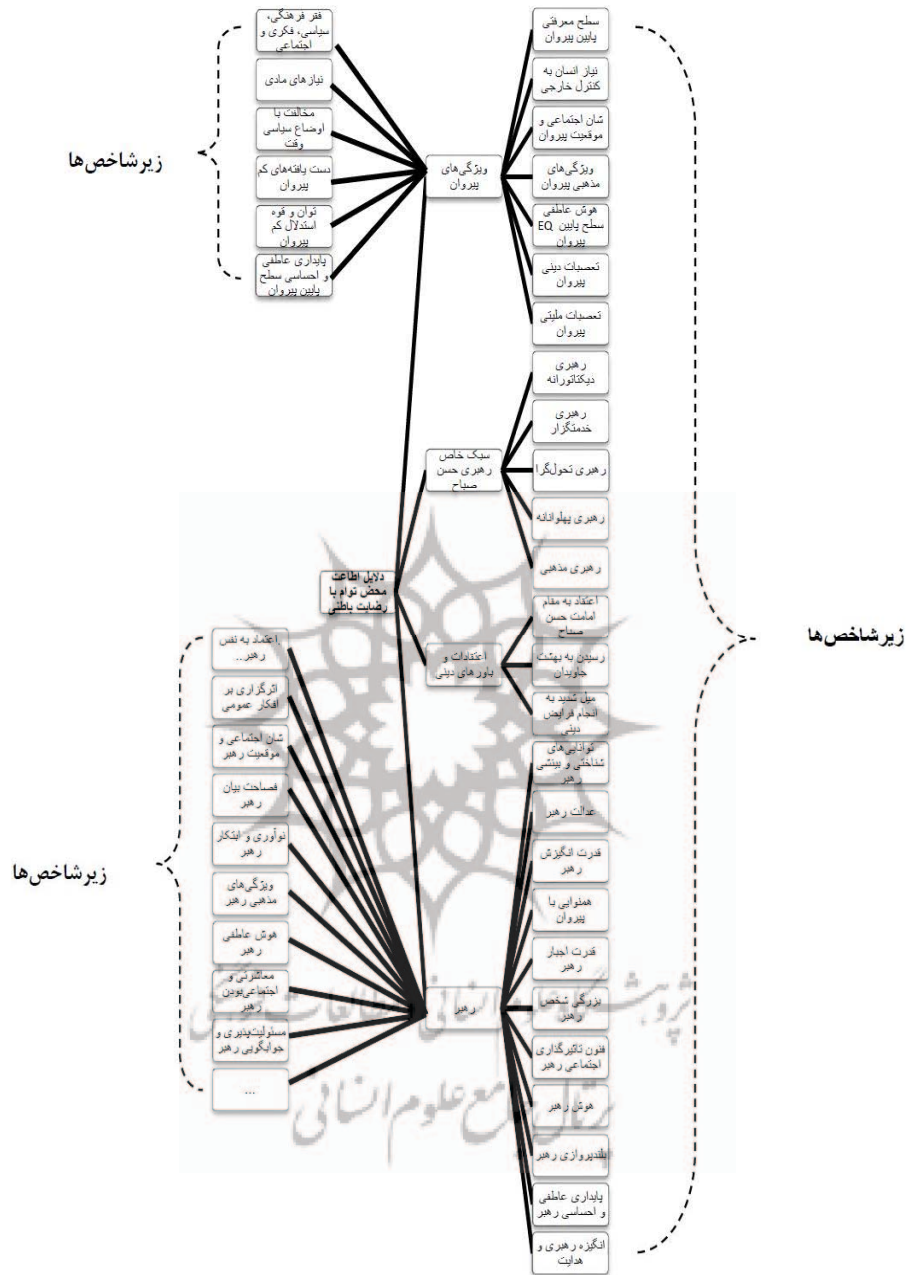
۴. بررسی دلایل اطاعت محض با رضایت باطنی با استفاده از روش AHP و FAHP

اطاعت محض اسماعیلیان، در حالت هوشیاری و با رضایت کامل و مشتاقانه بوده است. بر اساس شواهد موجود و آراء خبرگان، چهار عامل زیر به عنوان عوامل اصلی در اطاعت محض اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح شناخته شدند:

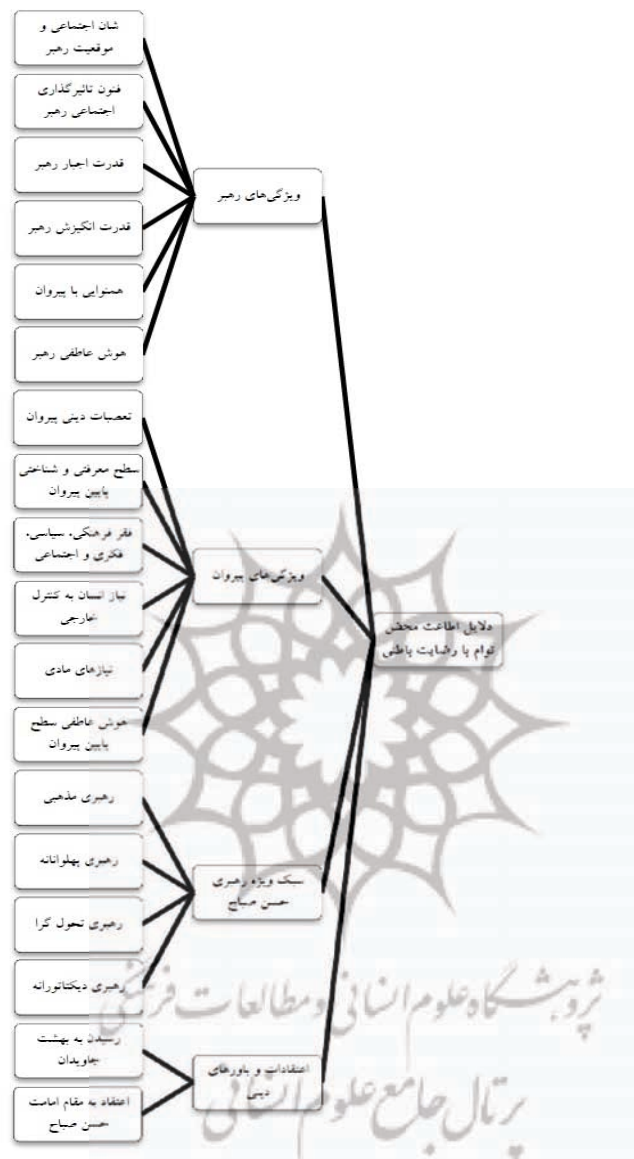
۱. ویژگی‌های رهبر (Thomas, 8-10; Daftari, 79-82; دفتری، ذیل اسماعیلیه؛ روحانی، ۶۹؛ رشیدالدین فضل الله همدانی، ۱۱۲؛ کاشانی، ۱۴۸).
  ۲. ویژگی‌های پیروان (باسورث، ۸۷؛ دفتری، تاریخ و عقاید اسماعیلیه، ۲۳۷؛ همو، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۴-۱۵؛ لوئیس، ۱۸۸).
  ۳. اعتقادات و باورهای دینی (Cinoğlu, 199-209; Kazmi and Tahir, 578-81; جوینی، ۸۱-۸۳؛ روحانی، ۶۹؛ دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۴-۱۵).
  ۴. سبک خاص رهبری حسن صباح (Poonawala, 197-204; Tourish, 455-80; روحانی، ۶۹؛ Daftari, 79-82; جوینی، ۸۱-۸۸/۳؛ رشیدالدین فضل الله همدانی، ۱۱۲؛ کاشانی، ۱۴۸).
- هر کدام از این شاخص‌های اصلی را می‌توان به چندین زیرشاخص مطابق با شکل ۱ (با استفاده از روش AHP) و شکل ۲ (با استفاده از روش FAHP) منشعب کرد.

شکل ۱. شاخص‌های اصلی و زیرشاخص‌های مؤثر بر اطاعت محض با استفاده از روش AHP

شکل ۲. شاخص‌های اصلی و زیرشاخص‌های مؤثر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح با استفاده از روش FAHP

۴-۱. اولویت‌بندی عوامل اصلی اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح با استفاده از روش AHP و FAHP پس از جمع‌آوری نظر خبرگان و ترکیب آراء به روش تحلیل مضمون، شاخص‌های اصلی

با استفاده از روش AHP مورد مقایسه قرار گرفتند. جدول ۱ نتایج حاصل از این مقایسات را نشان می‌دهد.

جدول ۱. مقایسه زوجی شاخص‌های اصلی با استفاده از روش AHP

اولویت	وزن	سبک رهبری حسن صباح	اعتقادات و باورهای دینی	ویژگی‌های پیروان	ویژگی‌های رهبر	شاخص‌های اصلی
۳	۰/۲۱۶۴	۰/۷۰۹۸	۰/۷۴۴۵	۱/۱۵۱۲	۱	ویژگی‌های رهبر
۴	۰/۱۸۷۹	۰/۶۱۶۵	۰/۶۴۶۷	۱	۰/۸۶۸۶	ویژگی‌های پیروان
۲	۰/۲۹۰۶۷	۰/۹۵۳۳	۱	۱/۵۴۶۲	۱/۳۴۳۰	اعتقادات و باورهای دینی
۱	۰/۳۰۴۸۹	۱	۱/۰۴۸۹	۱/۶۲۱۸	۱/۴۰۸۷	سبک رهبری حسن صباح

همچنین شاخص‌های اصلی با استفاده از روش FAHP نیز مورد مقایسه قرار گرفتند. جدول ۲ نتایج حاصل از این مقایسه‌ها را نشان می‌دهد. از این رو مهم‌ترین عامل اطاعت محض این گروه، سبک خاص رهبری حسن صباح بوده است. هرچند نمی‌توان نقش پس زمینه‌های اعتقادی و دینی افراد این گروه را نادیده گرفت. با این حال هر چند اعتقادات مذکور، در دوره پس از حسن صباح (دوره رهبران بعدی این گروه چون محمد، حسن دوم و حسن سوم)، پررنگ‌تر و قوی‌تر شده بود، هیچ‌یک از رهبران بعدی نتوانستند به اندازه وی، بر پیروان خود تأثیرگذار باشند (دفتری، ذیل اسماعیلیه). بدین ترتیب هرچند اعتقادات دینی، نقش مهمی در اطاعت‌پذیری اسماعیلیان از حسن صباح داشته است (جوینی، ۸/۳-۸۱؛ روحانی، ۶۹؛ دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۵-۱۴)، ویژگی‌ها و مهارت‌های رهبری در نحوه ترکیب این عامل با عوامل دیگر نیز بسیار مؤثر بوده است. حسن صباح با زیرکی، اعتقادات و پس زمینه‌های فکری، قومی و دینی افراد را با اهداف خود ترکیب و هماهنگ می‌کرد.

جدول ۲. مقایسه زوجی شاخص‌های اصلی با استفاده از روش FAHP

اولویت	وزن	ویژگی‌های رهبر			ویژگی‌های پیروان			سبک خاص رهبری حسن صباح				اعتقادات و باورهای دینی	شاخص‌های اصلی	
		۱	۲	۳	۱	۲	۳	۱	۲	۳	۴			
۲	۴۱۴/۰	۵۹۳/۲	۰۶۷/۲	۵۱۳/۱	۴۳۸/۲	۶۸۱	۲۲۲/۱	۲۵۹/۱	۹۳۴/۰	۷۴۱/۰	۱	۱	۱	اعتقادات و باورهای دینی
۱	۴۷۲/۰	۶۳۰/۲	۰۹۴/۲	۵۳۳/۱	۷۲۶/۲	۲۲۱/۲	۷۱۳/۱	۱	۱	۱	۳۴۸/۱	۰۶۹/۱	۷۹۳/۰	سبک خاص رهبری حسن صباح
۳	۰۸۳/۰	۴۴۲/۱	۱۳/۱	۸۵۸/۰	۱	۱	۱	۵۸۳/۰	۴۵/۰	۳۶۶/۰	۸۱۸/۰	۵۹۵/۰	۴۱/۰	ویژگی‌های پیروان
۴	۰۲۹/۰	۱	۱	۱	۱۶۵/۱	۸۸۴/۰	۶۹۳/۰	۶۵۶/۰	۴۲۷/۰	۳۸۰/۰	۶۶/۰	۴۸۳/۰	۳۸۵/۰	ویژگی‌های رهبر

۴-۲. سبک رهبری حسن صباح

بر اساس آراء خبرگان، مهم‌ترین عامل اطاعت محض این گروه، ویژگی‌ها و سبک خاص رهبری حسن صباح بوده است. در مدل رهبری حسن صباح، پنج سبک متفاوت را به شرح زیر می‌توان شناسایی کرد:

نخست، رهبری مذهبی. سبک رهبری حسن صباح مبتنی بر معانی مذهبی^۱ بود (Daftari, 79-82؛ روحانی، ۶۹؛ دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۴-۱۵). بلاک^۲ مذهب و روحانیت را چنین تعریف کرده است: "مجموعه‌ای از ارزش‌ها که عمیقاً مورد تأیید هستند و نیرو یا وجودی برتر از ما، آنها را ارج می‌نهد" (Block, 73). در پیکره رهبری مذهبی، گاهی رهبران کاریزما، به عنوان نجات‌دهندگان بشر معرفی می‌شوند (Khurana, 148). دوم، رهبری تحول‌گرا. با ورود رهبری تحول‌گرا^۳ به ادبیات رهبری، اطاعت همراه با اختیار پیرو، بیشتر مورد توجه قرار گرفت (Burns, 35-82). در این نگرش، رهبر واقعی به دنبال علایق پیروانش است و نه علایق

1. Religious meaning

2. Block

3. Transformational leadership

خویش^۱ (Plato, 29-36). پیروان حسن صباح اعتقادات دینی بسیار محکمی داشتند و بارزترین علایق آن‌ها، معطوف به دین بود (جویی، ۱۱/۳). صباح با زیرکی علایق خود را تحت لوای دین عرضه می‌داشت (دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۳۴) تا پیروان در حین انجام واجبات دینی، به طور غیرمستقیم در جهت برآورده کردن علایق او گام بردارند. سوم، رهبری پهلوانانه. پیروان، به دنبال رهبری از دیار پهلوانان هستند (سعدآبادی و پورعزت، ۱۱). صباح، الگویی کامل برای پیروان خود به حساب می‌آمد و اعمال و رفتار وی، نقل محافل بود (همان، ۲۲۱-۱۵۳). سخن درباره شخصیت و عملکرد وی همچون داستان‌هایی اسطوره‌ای انتشار می‌یافت و الهام‌بخش آزادی‌خواهان آن دوران قرار می‌گرفت. در نتیجه موجب ظهور وی به عنوان قهرمان می‌شد (Jones and Gosling, 5). از سوی دیگر، پیروان درمانده نیز نیازمند قهرمانی هستند که او را بستایند. در چنین وضعی ممکن است رهبری کاملاً عادی، به اسطوره تبدیل شود و حتی عده‌ای مشرکانه او را پیروستند. هر فرد جاه‌طلب و بی‌مرامی که این نیاز و طبیعت انسان‌ها را بشناسد، می‌تواند به سهولت از آن‌ها بهره‌برداری کند (Adair, 83)؛ حسن صباح توانست به بهترین وجه از این نیاز طبیعی پیروانش بهره‌برداری کند (جویی، ۸۸/۳-۸۱). چهارم، رهبری خدمتگزار.^۲ به معنی رهبری که کاملاً بر پیروان متمرکز است. به طور کلی جهت اثر، از رهبر آغاز می‌گردد ولی این پیرو است که باید پاسخ مناسب بدهد تا تعامل شکل گیرد. در بلند مدت، فقط رهبرانی می‌توانند به رهبری ادامه دهند که پیروان، نفوذ آن‌ها را با اختیار بپذیرند (Gardner, 36). پنجم، رهبری دیکتاتورانه. یکی از مهم‌ترین اهداف رهبری دیکتاتورانه، اطاعت مطلق پیروان است، ولی این سبک در بلند مدت نه تنها موجب اطاعت محض پیروان نمی‌شود، بلکه فرایند نفوذ رهبر در پیروان را نیز دچار اختلال می‌کند. هرچند می‌توان جلوه‌هایی از رهبری دیکتاتورانه را در سبک رهبری حسن صباح مشاهده کرد (مادلونگ، ۷۲)، طبق نظرات خبرگان، نقش این سبک رهبری در اطاعت محض داوطلبانه پیروان بسیار ناچیز بوده است.

پس از انجام تحلیل سلسله مراتبی و استفاده از نظریات خبرگان مطابق با جدول‌های ۳ و ۴، مهم‌ترین سبک اثرگذار بر روابط رهبر و پیرو و شکل‌گیری اطاعت محض،

۱. رهبری تحول‌گرا و مؤلفه‌هایش توسط افلاطون ابداع شده است. هرچند در دوران معاصر و با پژوهش‌های فراوان جانانان باس شناخته می‌شود.

2. Servant leadership

رهبری مذهبی شناخته شد. در این پژوهش، رهبری دیکتاتورانه به عنوان آخرین سبک مؤثر بر اطاعت محض شناخته شده است.

جدول ۳. مقایسه زوجی زیرشاخص‌های سبک رهبری حسن صباح با استفاده از روش AHP

اولویت	وزن	رهبری دیکتاتورانه	رهبری خدمتگزار	رهبری تحول‌گرا	رهبری پهلوانانه	رهبری مذهبی	سبک رهبری حسن صباح
۱	۰/۳۰۰۵	۵/۹۱۲۴	۱/۴۹۱۷	۱/۳۲۷۲	۱/۴۸۶۲	۱	رهبری مذهبی
۳	۰/۲۰۲۲	۳/۹۷۸۱	۱/۰۰۳۶	۰/۸۲۵۷	۱	۰/۶۷۲۸	رهبری پهلوانانه
۲	۰/۲۴۴۸	۴/۸۱۷۵	۱/۳۱۵۴	۱	۱/۳۱۱۱	۰/۸۱۴۸	رهبری تحول‌گرا
۴	۰/۲۰۱۴	۳/۹۶۲۵	۱	۰/۸۲۲۷	۰/۹۹۶۳	۰/۶۷۰۳	رهبری خدمتگزار
۵	۰/۰۵۰۸	۱	۰/۲۵۲۳	۰/۲۰۷۵	۰/۴۵۱۳	۰/۱۶۹۱	رهبری دیکتاتورانه

جدول ۴. مقایسه زوجی زیرشاخص‌های سبک رهبری حسن صباح با استفاده از روش FAHP

اولویت	وزن	رهبری دیکتاتورانه	رهبری تحول‌گرا	رهبری پهلوانانه	رهبری مذهبی	سبک رهبری حسن صباح	
۱	۳۷۴/۰	۰۵۶/۲	۶۸۳/۱	۲۰۱/۱	۷۵۸/۰	۰۹۱/۲	رهبری مذهبی
۳	۲۰۳/۰	۴۹۶/۱	۱۴۹/۱	۸۵۰/۰	۶۹۹/۰	۱	رهبری پهلوانانه
۲	۲۷۲/۰	۷۶۰/۱	۳۸۰/۱	۹۴۴/۰	۱	۲۴۶/۱	رهبری تحول‌گرا
۴	۱۴۸/۰	۱	۱	۰۵۹/۱	۷۲۵/۰	۱۴۹/۱	رهبری دیکتاتورانه

۳-۴. باورها و اعتقادات دینی

باورهای دینی مؤثر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح را در روش AHP، می‌توان در قالب سه زیرشاخص تبیین کرد:

۱. رسیدن به بهشت جاویدان (مادلونگ، ۷؛ روحانی، ۶۹؛ هاجسن، ۳۹؛ لوئیس، ۱۸۸).
۲. اعتقاد به مقام امامت حسن صباح (رشیدالدین فضل الله همدانی، ۱۰۶؛ مادلونگ، ۲۲-۳؛ روحانی، ۶۹).

۳. تمایل شدید به انجام فرایض دینی (خراسانی فدایی، ۱۸۹).

پس از انجام تحلیل سلسله مراتبی مطابق با جدول ۵، رسیدن به بهشت جاویدان بیشترین وزن را در فرایند ایجاد اطاعت محض به خود اختصاص داد.

همچنین با استفاده از روش FAHP تنها ۲ شاخص اول از موارد بالا از نتایج به دست آمد و مورد مقایسه زوجی قرار گرفتند که در جدول ۶ نشان داده شده است.

ریشه اطاعت از اختیار قانونی، امید است، به ویژه امید به پاداش در زندگی دنیا یا پس از آن (Weber, 94). یک فرض آن است که اسماعیلیان با امید پاداش پس از مرگ، به پیروی مطلق روی می‌آوردند. همچنان که مادلونگ اشاره می‌کند: فدائیان، جان بر کفانی بودند که در برابر دشمنان قدرتمند حسن صباح، آماده برای هر گونه جان‌فشانی بودند. آنان برای رضای رهبر خود و رسیدن به بهشت آماده مرگ بودند (مادلونگ، ۷)، بهشتی که حسن صباح برای پیروانش تصویرسازی کرد و بدین منظور از آیات قرآن، احادیث و باورهای دینی بیشترین بهره را برد (Daftari, 71-9). او این بهشت را هدف نهایی خود و پیروانش معرفی کرد و همه مسلمانان را برای رسیدن به آن پند و اندرز می‌داد.

اطاعت و فرمانبرداری از دستورات فرماندهان و شهادت‌طلبی و جانبازی در راه عقیده و مرام که به عنوان میراثی شیعی به اسماعیلیان رسیده بود، همچنین اعتقاد به این که اقدامات آنها و کشته شدن در راه انجام وظیفه برایشان در این جهان افتخار و سربلندی و در آن جهان پاداش نیکو و آمرزش الهی و بهشت را به ارمغان خواهد آورد (دفتری، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ۱۵-۱۴)، از جمله مهمترین دلایل اطاعت محض اسماعیلیان به حساب می‌آید.

جدول ۵. جدول مقایسه زوجی زیرشاخص‌های باورها و اعتقادات دینی با استفاده از روش AHP

اولویت	وزن	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح	رسیدن به بهشت جاویدان	میل شدید به انجام فرایض دینی	باورها و اعتقادات دینی
۳	۰/۲۸۹۳	۰/۸۵۳۷	۰/۷۷۷۸	۱	میل شدید به انجام فرایض دینی
۱	۰/۳۷۱۹	۱/۰۹۷۶	۱	۱/۲۸۵۷	رسیدن به بهشت جاویدان
۲	۰/۳۳۸۸	۱	۰/۹۱۱۱	۱/۱۷۱۴	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح

جدول ۶. جدول مقایسه زوجی زیرشاخص‌های باورها و اعتقادات دینی با استفاده از روش FAHP

اولویت	وزن	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح			رسیدن به بهشت جاویدان			باورها و اعتقادات دینی
۱	۶۳۸/۰	۶۵۵/۱	۳۱۶/۱	۹۳۱/۰	۱	۱	۱	رسیدن به بهشت جاویدان
۲	۳۶۲/۰	۱	۱	۱	۰/۷۵/۱	۷۶۰/۰	۶۰۴/۰	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح

درکیش اسماعیلیان، شیوه زندگی به عقل و نظر نیست بلکه به تعلیم امام است (رشیدالدین فضل الله همدانی، ۱۰۶) و "امام، قرآن ناطق است یعنی حق تفسیر و تأویل قرآن در اختیار اوست" (مادلونگ، ۳-۲۲). اسماعیلیان، صباح را امام خود و خلیفه خدا بر روی زمین می‌دانستند. به عبارت دیگر اطاعت از امام برای آنها به مثابه اطاعت از پروردگار بود.

۴-۴. روابط رهبر و پیرو

در بررسی سبک رهبری، باید به اوضاع پیروان نیز توجه کرد. اساساً رهبری در ارتباط با دیگران معنا می‌یابد و فرایند رهبری بدون گرد آمدن عده‌ای در پیرامون وی، محقق نمی‌شود (Fiedler, 1-28). از این رو برای مطالعه پدیده اطاعت محض، باید ارتباط رهبر و پیرو را در مد نظر داشت. معمولاً رهبران بزرگ، خود متأثر از کسانی هستند که آنها را می‌ستایند (Giuliani, 39). بر اساس آگاهی‌های به دست آمده از روش AHP، مطابق با جدول ۷، فرایند نفوذ و اطاعت بعد از آن، به سطح معرفتی پیروان ارتباط دارد؛ به عبارت دیگر نفوذپذیری و اطاعت پیروان، با سطح دانش و معرفت آنان رابطه مستقیم

دارد. مطابق با جدول ۷، پس از عامل تعصبات دینی پیروان، این زیرشاخص مهم‌ترین عامل برای اطاعت محض اسماعیلیان بوده است. همچنین با استفاده از روش FAHP، زیرشاخص‌های مربوط به ویژگی‌های پیروان اولویت‌بندی شده‌اند که در جدول ۸ نشان داده شده است. طبق "نظریه ضمنی رهبری" اگر کسی با تصویر مطلوب پیروان مطابقت کند، رهبر آنها خواهد شد (Lord and Maher; 23-8). افراد با توان استدلالی پایین و قوه تحلیل کم، بیشتر به واسطه جذابیت رهبر، مسخ وی می‌شوند. اطاعت محض اسماعیلیان از رهبر خود را می‌توان به فقر فرهنگی و فقدان درک بالای پیروان نیز نسبت داد (دفتری، تاریخ و عقاید اسماعیلیه، ۲۳۵). در چنین وضعی، مفهوم رهبری زهرآگین^۱ رخ می‌نماید. منشأ رهبری زهرآگین، نیاز انسان به کنترل خارجی است. حسن صباح در شرایطی ظهور کرد که فقر فرهنگی، سیاسی و فکری در ایران و کشورهای همسایه بسیار شدید بود (خلعتبری و باستانی‌راد، ۱۰۴-۵). گروهی از مردم نیز برای مخالفت با حکومت سلجوقیان، به اسماعیلیان پیوستند (روحانی، ۶۹؛ دفتری، حسن صباح و سرآغاز جنبش اسماعیلی نزاری در تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه، ۳۱۱).

جدول ۷: اولویت‌بندی زیرشاخص‌های ویژگی‌های پیروان با استفاده از روش AHP

اولویت	وزن	زیر شاخص	اولویت	وزن	زیر شاخص
۸	۰/۰۷۰۵	توانایی‌های شناختی و بینشی سطح پایین پیروان	۱	۰/۰۸۵۹	تعصبات دینی پیروان
۹	۰/۰۶۷۶	نیاز انسان به کنترل خارجی	۲	۰/۰۸۱۵	سطح معرفتی پایین پیروان
۱۰	۰/۰۶۵۸	دست‌یافته‌های کم پیروان	۳	۰/۰۸۰۶	ویژگی‌های مذهبی پیروان
۱۱	۰/۰۶۳۴	اعتماد به نفس کم پیروان	۴	۰/۰۷۹۱	هوش عاطفی (EQ) سطح پایین پیروان
۱۲	۰/۰۶۳۴	شان اجتماعی و موقعیت پیروان	۵	۰/۰۷۸۴	توان و قوه استدلال کم پیروان
۱۳	۰/۰۵۴۱	مخالفت با اوضاع سیاسی وقت	۶	۰/۰۷۶۱	فقر فرهنگی، سیاسی، فکری و اجتماعی
۱۴	۰/۰۵۳۰	تعصبات ملیتی پیروان	۷	۰/۰۷۱۰	پایداری عاطفی و احساسی سطح پایین پیروان

جدول ۸: اولویت‌بندی زیرشاخص‌های ویژگی‌های پیروان با استفاده از روش FAHP

اولویت	وزن	زیر شاخص	اولویت	وزن	زیر شاخص
۴	۱۵۸/۰	سطح معرفتی و شناختی پایین پیروان	۱	۱۹۷/۰	تعصبات دینی پیروان
۵	۱۵۲/۰	نیاز انسان به کنترل خارجی	۲	۱۸۸/۰	هوش عاطفی EQ سطح پایین پیروان
۶	۱۴۱/۰	نیاز های مادی	۳	۱۶۴/۰	فقر فرهنگی، سیاسی، فکری و اجتماعی

۴-۵. حسن صباح

حسن صباح، بنیان‌گذار دولت اسماعیلیه در ایران و نیز بانی دعوت مستقل اسماعیلیه نزاری است. در این بخش از پژوهش به بررسی شخصیت حسن و تأثیر وی بر اطاعت درونی اسماعیلیان خواهیم پرداخت.

صباح دارای ویژگی‌های کاریزماتیک بود و ویژگی‌های اکتسابی رهبری را نیز در دوران رشد، به دست آورده بود (دفتری، حسن صباح و سرآغاز جنبش اسماعیلی نزاری در تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه، ۱۴۸-۱۴۵؛ روحانی، ۶۹). البته رهبری همواره، کارکرد آشکار و نمایان ندارد و گاه به صورت رهبری خاموش^۱ ظاهر می‌شود. برخی از وظایف رهبری بهتر است به دور از هیاهو و در خفا باشد (Gosling, 15-8). از این منظر، رهبری خاموش را می‌توان در برابر رهبری پهلوانانه قرار داد. حسن صباح ترکیبی از این دو سبک رهبری را در خود فراهم کرده بود و از این رو نمونه عالی یک رهبر موفق بود.

حسن صباح پس از استقرار در الموت، به پرهیزکاری و صلابت، نام‌آور گشت (هاجسن، ۶۵). راز موفقیت حسن صباح را می‌توان چنین برشمرد: ۱. پیوند سیاسی و مذهبی اسماعیلیان با مسئله «امامت» و ارتباط با فاطمیان مصر (در مرحله‌ای از کار و مبارزه)؛ ۲. برخورداری از قدرت نظامی و توان رزمی و نیز تربیت نیرو و قوای کارآمد (فدائیان اسماعیلیه)؛ ۳. به خدمت گرفتن مبلغان باسواد و کارآمد در فن جدل و مناظر؛ ۴. تبلیغ علیه عباسیان و سلاجقه و معرفی آنها به عنوان خلفا و حاکمان ظالم و فاقد صلاحیت سیاسی و دینی و معرفی اسماعیلیان به عنوان تنها دولت و قدرت مشروع در بلاد اسلامی؛ ۵. طرفداری از فلسفه به عنوان حربه‌ای در برابر اهل حدیث و علما و استفاده از فلسفه برای مقابله با مخالفان خود (روحانی، ۶۹).

1. Quiet leadership

با توجه به وزن و رتبه‌های بدست آمده از روش AHP که بخشی از آن در جدول ۹ آمده است و همچنین با استفاده از روش FAHP (جدول ۱۰)، به نظر می‌رسد ویژگی‌های اکتسابی، به مراتب مهم‌تر از ویژگی‌های ذاتی است. همچنین عواملی که تنها به شخص رهبر تعلق دارند (مانند زیرشاخص شأن اجتماعی و موقعیت رهبر)، اهمیت ناچیزی در اطاعت محض پیروان دارند. با توجه به وزن زیرشاخص "قدرت اجبار رهبر"، به نظر می‌رسد که این عامل نمی‌تواند به اطاعت محض داوطلبانه پیروان منجر گردد.

جدول ۹. اولویت‌بندی زیرشاخص‌های ویژگی‌های رهبر با استفاده از روش AHP

ردیف	شاخص‌ها	وزن	اولویت
۱	قدرت انگیزش رهبر	۰/۰۵۵۶	۱
۲	همنوایی با پیروان	۰/۰۵۵۴	۲
۳	اثرگذاری بر افکار عمومی	۰/۰۵۵۴	۳
۴	فنون تأثیر گذاری اجتماعی رهبر	۰/۰۵۵۱	۴
۵	هوش عاطفی رهبر	۰/۰۵۲۸	۵
۶	ویژگی‌های مذهبی رهبر	۰/۰۵۲۸	۶

جدول ۱۰. اولویت‌بندی زیرشاخص‌های ویژگی‌های رهبر با استفاده از روش FAHP

زیر شاخص	وزن	اولویت	زیر شاخص	وزن	اولویت
فنون تأثیر گذاری اجتماعی رهبر	۲۷۷/۰	۱	همنوایی با پیروان	۲۰۱/۰	۴
هوش عاطفی رهبر	۲۵۷/۰	۲	شأن اجتماعی و موقعیت رهبر	۰۰۹/۰	۵
قدرت انگیزش رهبر	۲۵۳/۰	۳	قدرت اجبار رهبر	۰/۰۰۳	۶

۴-۶. مقایسه زیرشاخص‌ها

جدول شماره ۱۱، حاصل مقایسه همه زیرشاخص‌ها با استفاده از روش AHP است که بخشی از آن‌ها در این جدول آورده شده است. در این روش تعصبات دینی پیروان اولویت ۱ را به دست آورده است. همچنین در جدول شماره ۱۲، به اولویت‌بندی زیرشاخص‌ها با استفاده از روش FAHP پرداخته شده است. در این جدول نیز ۱۸ زیرشاخص اولویت‌بندی شده‌اند. در این روش رهبری مذهبی اولویت شماره ۱ را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱۱. اولیت‌بندی کلیه زیرشاخص‌ها با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)

رتبه	زیرشاخص‌ها	وزن زیرشاخص‌ها	رتبه	زیرشاخص‌ها	وزن زیرشاخص‌ها
۱	تعصبات دینی پیروان	۰/۰۳۰۲۷۴	۲۴	توانایی‌های شناختی و بینشی رهبر	۰/۰۲۰۵۱۹
۲	رهبری مذهبی	۰/۰۳۰۱۴	۲۵	محبوبیت و معروفیت رهبر	۰/۰۲۰۵۱۹
۳	رسیدن به بهشت جاویدان	۰/۰۲۹۸۰۴	۲۶	بزرگی شخص رهبر	۰/۰۲۰۱۸۳
۴	همنوایی با پیروان	۰/۰۲۹۲۶۵	۲۷	فصاحت بیان رهبر	۰/۰۲۰۱۸۳
۵	اثرگذاری بر افکار عمومی	۰/۰۲۸۷۹۴	۲۸	رهبری پهلوانانه	۰/۰۱۹۸۴۷
۶	قدرت انگیزش رهبر	۰/۰۲۸۶۶	۲۹	قدرت اجبار رهبر	۰/۰۱۹۳۷۶
۷	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح	۰/۰۲۸۲۵۶	۳۰	هوش رهبر	۰/۰۱۹۳۰۸
۸	فنون تأثیر گذاری اجتماعی رهبر	۰/۰۲۸۲۵۶	۳۱	دست‌یافته‌های کم پیروان	۰/۰۱۹۳۰۸
۹	ویژگی‌های مذهبی رهبر	۰/۰۲۸۱۲۲	۳۲	صداقت و درستی رهبر	۰/۰۱۹۲۴۱
۱۰	هوش عاطفی (EQ) رهبر	۰/۰۲۷۹۸۷	۳۳	اعتماد به نفس کم پیروان	۰/۰۱۸۹۷۲
۱۱	ویژگی‌های مذهبی پیروان	۰/۰۲۷۹۲	۳۴	رهبری خدمتگزار	۰/۰۱۸۶۳۶
۱۲	سطح معرفتی پایین پیروان	۰/۰۲۷۱۱۲	۳۵	مسئولیت پذیری و جوابگویی رهبر	۰/۰۱۸۵۰۱

جدول ۱۲. اولیت‌بندی کلیه زیرشاخص‌ها با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی فازی (FAHP)

اولویت	وزن	زیر شاخص	اولویت	وزن	زیر شاخص
۱۰	۰۵۶۹/۰	رهبری مذهبی	۱	۰۸۲۲/۰	رهبری تحول‌گرا
۱۱	۰۴۹/۰	فنون تأثیر گذاری اجتماعی رهبر	۲	۰۷۱۳/۰	رهبری پهلوانانه
۱۲	۰۴۳۱/۰	تعصبات دینی پیروان	۳	۰۶۸۷/۰	همنوایی با پیروان
۱۳	۰۴۲/۰	رسیدن به بهشت جاویدان	۴	۰۶۸۳/۰	سطح معرفتی و شناختی پایین پیروان
۱۴	۰۴۰۸/۰	قدرت انگیزش رهبر	۵	۰۶۸۳/۰	نیاز انسان به کنترل خارجی
۱۵	۰۴۰۵/۰	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح	۶	۰۶۶/۰	رهبری دیکتاتورانه
۱۶	۰۳۹۲/۰	هوش عاطفی سطح پایین پیروان	۷	۰۶۵۱/۰	نیازهای مادی
۱۷	۰۳۸۴/۰	هوش عاطفی رهبر	۸	۰۶۳۴/۰	قدرت اجبار رهبر
۱۸	۰۳۷/۰	فقر فرهنگی، سیاسی، فکری و اجتماعی	۹	۰۵۹/۰	شان اجتماعی و موقعیت رهبر

۵- نتیجه گیری

اطاعت محض، پدیده پیچیده و شگفت‌انگیزی است که بسیاری را در طول تاریخ، به تأمل واداشته است. سبک رهبری حسن صباح و اطاعت پیروان وی، یکی از شاخص‌ترین نمونه‌ها، برای مطالعه اطاعت محض همراه با اختیار است. در این پژوهش، چهار عامل ویژگی‌های رهبر، ویژگی‌های پیروان، اعتقادات و باورهای دینی و سبک خاص رهبری حسن صباح، در اطاعت محض اسماعیلیان مورد شناسایی قرار گرفت. با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، این چهار عامل خود به ۴۶ زیر شاخص منشعب می‌شوند. همچنین با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی فازی (FAHP)، چهار عامل فوق، خود به ۱۸ زیر شاخص منشعب می‌شوند که با توجه به آراء خبرگان و به کمک فرایند تحلیل سلسله مراتبی فازی، به اولویت‌بندی این عوامل پرداخته شد. با توجه به بررسی‌های انجام شده با استفاده از این دو روش، نتایج زیر قابل استنتاج است:

- شاخص‌های منسوب به مذهب، در هر دو روش مهمترین عامل تأثیرگذار بر اطاعت محض این گروه بوده است.
- با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی فازی (FAHP)، سبک رهبری مذهبی و با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، تعصبات دینی پیروان، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر اطاعت محض اسماعیلیان بوده است.
- طبق نتایج به دست آمده از روش تحلیل سلسله مراتبی، ویژگی‌های پیروان و با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی فازی، ویژگی‌های رهبر، دارای کمترین اولویت در بین ۴ شاخص اصلی است.
- با توجه به نتایج به دست آمده از هر دو روش، سبک رهبری مذهبی، دارای بالاترین اولویت و سبک دیکتاتورانه دارای کمترین اولویت در بین دیگر سبک‌های رهبری هستند.
- در ارتباط با زیرشاخص‌های ویژگی‌های رهبر با استفاده از روش AHP، بالاترین اولویت مربوط به قدرت انگیزش رهبر و با استفاده از روش FAHP، فنون تأثیر گذاری اجتماعی رهبر است.
- قرارگیری شاخص "قدرت اجبار رهبر" در میان شاخص‌های دارای کمترین اولویت در هر دو روش، نشان می‌دهد که رهبری دیکتاتورانه همواره در گذشته حتی با وجود اطلاعات ناچیز افراد، باعث اطاعت محض نبوده است.

- با توجه به عواملی همچون تعصبات دینی پیروان و رسیدن به بهشت جاویدان که در هر دو روش دارای اولویت بالایی نسبت به دیگر شاخص‌ها است، می‌توان استنباط کرد که اعتقادات مذهبی تأثیر بسزایی در جوامع آن دوره در ایران داشته است.
- در فرایند اطاعت محض، با استفاده از روش AHP، هوش عاطفی رهبر در رتبه دهم و هوش عاطفی پیروان در رتبه چهاردهم قرار گرفته است؛ به نظر می‌رسد که در فرایند اطاعت محض با استفاده از این روش، هوش عاطفی رهبر به مراتب با اهمیت‌تر از هوش عاطفی پیروان است. در حالی که با استفاده از روش FAHP هوش عاطفی رهبر در رتبه هشتم و هوش عاطفی پیروان در رتبه هفتم قرار گرفته است؛ به نظر می‌رسد که با استفاده از این روش، هوش عاطفی پیروان به مراتب با اهمیت‌تر از هوش عاطفی رهبر است.
- با توجه به قرار گرفتن سبک رهبری دیکتاتوران در رتبه ۴۵ در روش AHP و رتبه ۱۵ در روش FAHP، به نظر می‌رسد این شاخص تأثیر بسیار ناچیزی بر فرایند اطاعت محض داشته باشد.

منابع

- [۱]. باسورث، ادموند کلیفورد، تاریخ دودمانی ایران (از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانیان). پژوهش دانشگاه کمبریج. جلد پنجم. گردآورنده جی بویل، ترجمه حسن انوشه، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱.
- [۲]. جوینی، علاءالدین عطا ملک، تاریخ جهانگشا، جلد سوم، تهران، صبا، ۱۳۵۵.
- [۳]. خراسانی فدایی، محمد بن زین‌العابدین، تاریخ اسماعیلیه، تصحیح الکساندر سیمینوف، تهران، اساطیر، ۱۳۶۲.
- [۴]. خلعتیری، اللهیار و حسن باستانی‌راد، رویارویی سیاسی- نظامی حسن صباح با سلجوقیان، در: پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۱، ۹۹-۱۱۸، ۱۳۸۵.
- [۵]. دفتری، فرهاد، اسماعیلیه، در: دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، جلد هشتم، تهران، مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۷.
- [۶]. همو، تاریخ و عقاید اسماعیلیه، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزانه روز، ۱۳۷۵.
- [۷]. همو، افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزانه روز، ۱۳۷۶.
- [۸]. همو، حسن صباح و سرآغاز جنبش اسماعیلی نزاری در تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزانه روز، ۱۳۸۲.

- [۹]. رشیدالدین فضل الله همدانی، **جامع التواریخ**، به کوشش محمدتقی دانش پژوه و محمد مدرس زنجانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
- [۱۰]. روحانی، سیدکاظم، **تحلیلی بر نهضت‌های سیاسی - دینی ایران**، در کیهان اندیشه، شماره ۲۱، ۱۰۰-۸۷، ۱۳۷۹.
- [۱۱]. سعدآبادی، علی اصغر و علی اصغر پورعزت، **ویژگی‌های حکومت توسعه یافته در پرتو رهنمودهای امام علی علیه السلام**، در فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه علوی، سال چهارم، شماره ۱، صص ۵۱-۳۳، ۱۳۹۲.
- [۱۲]. کاشانی، ابوالقاسم عبدالله بن علی بن محمد، **زبده التواریخ**، به کوشش محمدتقی دانش پژوه، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۶.
- [۱۳]. لوئیس، برنارد، **تاریخ اسماعیلیان**، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، انتشارات توس، ۱۳۶۲.
- [۱۴]. مادلونگ، ویلفرد، **فرقه‌های اسلامی**، ترجمه ابولقاسم سری، تهران، اساطیر، ۱۳۷۷.
- [۱۵]. هاجسن، مارشال، **فرقه اسماعیلیه**، ترجمه فریدون بدره‌ای، قم، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹.
- [16]. Adair, J., *Great Leaders*, Talbot Adair Press, Guildford, 1989.
- [17]. Baltar, Fabiola, Ignasi Brunet, *Social research 2.0: virtual snowball sampling method using Faceboo*», in *Internet Research*, 22 (1): 57 – 74, 2012.
- [18]. Bass, B. M., *The Future of Leadership in Learning Organizations*, in *Journal of Leadership Studies*, 7, 18-40, 2000.
- [19]. Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, Adler, London, 1907.
- [20]. Block, P., *Stewardship: Choosing Service over Self-Interest*, Berrett-Koehler, San Francisco, 1996.
- [21]. Burns, J. M. , *Leadership*, Harper & Row, New York, 1978.
- [22]. Cinoğlu, Hüseyin "Sociological understanding of the relationship between terrorism and religion", *International Journal of Human Sciences*, 2, 199-209, 2010.
- [23]. Daftari, Farhad, *Great Encyclopedia of Ismaili. (Volume VIII), The Great Islamic Encyclopedia*, PCL publication, 1998.
- [24]. Fiedler, F. E., *The Leadership Situation and the Black Box in Contingency Theories*, Academic Press, New York, 1993.
- [25]. Gardner, H, *Leading Minds: An Anatomy of Leadership*, New York: Basic Books, 1995.
- [26]. Giuliani, R., *Leadership*, Hyperion, New York, 2002.
- [27]. Gosling, J, *Change and Continuity*, Routledge, New York, 2008.
- [28]. Hoyt, C, Goethals, G. Riggio, R., *Leader-Follower Relations: Group Dynamics and the Role of Leadership*, in *A Multidisciplinary Experiment*, 1, 96-122, 2006

- [29]. Jones, S. Gosling, J., Nelson`s Way: Leadership Lessons from the Great Commander, Nicholas Brealey, London, 2005.
- [30]. Kazmi, S. Farhana, Tahir Pervez, Socio Economic and Cultural Perspectives of Terrorism in Pakistan and The Madrassa (Mosque) Students, in International Journal of Academic Research, 3, 578-581, 2011.
- [31]. Khurana, R., Searching for a Corporation Savior: The Irrational Quest for Charismatic, Princeton University Press, Princeton, 2002.
- [32]. Lord, R. G. Maher, K. J., Leadership and Information Processing: Linking Perceptions and Performance, Harper Collins, Boston, 1991.
- [33]. Nafisi, Arash, Ismailia from the Beginning to Modern Times, in American Journal of Scientific Research, 24, 63-72, 2011.
- [34]. Poonawala, K, Ismail., Ismaili Literature in Persian and Arabic, in The Encyclopaedia Iranica, Columbia University, 14, 197-204, 2008.
- [35]. Plato, Republic. G. M. A. Grube Hackett Publishing, Indianapolis, 1992.
- [36]. Scheffer-Boichorst, P, Der Kaiserliche Notar und der Stradburger Vitztum Burchard, in Zeitschrift Fur die Geschichte des Oberrheins, 43, 456-477, 1889.
- [37]. Thomas C. David, Old Men of the Mountains: A Comparative study of the Ghūrids and the Ismāīlis of Alamūt, in Journal of Historical and European Studies, 1, 7-22, 2007.
- [38]. Tourish, D., Charismatic Leadership and Corporate Cultism at Enron: the Elimination of Dissent, the Promotion of Conformity and Organizational Collapse, in The Leadership, 1, 455-480, 2005.
- [39]. Weber, M., The Theory of Social and Economic Organization. Hodge, London, 1947.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی